

ТОРТУРА У САВРЕМЕНОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ И ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ

Драган Јовашевић*
Универзитет у Нишу, Правни факултет

Различити облици тортуре, мучења, злостављања и деловања на физичку и психичку личност другог лица којим се повређује његово људско достојанство забрањени су низом међународних докумената универзалног (ОУН) и регионалног (Савет Европе) карактера. Но, и бројна савремена кривична законодавства прописују кривичну одговорност и кажњивост за различите облике тортуре и других облика злостављања других лица као кривичних дела. Управо о садржини међународних стандарда и појму и карактеристикама тортуре као кривичног дела те његовим облицима испољавања и прописаним казнама за његове учиниоце говори овај рад.

Кључне речи: *међународни стандарди, тортуре, мучење, људско достојанство, кривично дело, одговорност, казна*

Увод

Тортуре¹ представља једно од најстаријих и најозбиљнији облика повреде или угрожавања људског достојанства, али и кршења људских права која се чине од стране представника државних органа (посебно органа кривичноправне репресије). Некада је била толерисана, чак и широко примењивана од најстаријих времена до 20. века, у првом реду као посебна врста телесне казне казне у смислу мере друштвене (државне) реакције према прекршиоцима правних и моралних норми којима се врше кривична дела.

Тек у савремено доба, јављају се идеје за њену забрану или ограничење. Томе доприноси већи број релевантних међународних докумената универзалног (донетих у оквиру ОУН) и регионалног карактера (донетих у оквиру Савета Европе). Стога се прецизно, и у међународном, а потом и у националном праву уређује систем забрана овог понашања. Колики је значај забране тортуре, мучења и других сурових (свирепих), нехуманих (нечовечних) и понижавајућих поступања говори и чињеница да је она унета и у бројне уставне документа у систему основних људских права и слобода, чиме је добила и карактер уставног постулата.

* Проф. др Драган Јовашевић.

¹ Д. Јовашевић, Лексикон кривичног права, Београд, 2011. године, стр. 717.

На сличан начин и Устав Републике Србије из 2006. године зајемчује достојанство људске личности у члану 25. став 2.² Но, правна заштита достојанства људске личности и њене неповредивости је у потпуности обезбеђена тек одредбама кривичног законодавства које њену повреду или угрожавање сматрају повредом основних људских права и слобода – као кривично дело и прописују казне за одговорне учиниоце таквих дела.

Тортура у европском праву

Тортура представља једно од најозбиљнији облика повреде или угрожавања људског достојанства, али и кршења људских права која се чине од стране представника државних органа (посебно органа кривичноправне репресије). Стога се прецизно, и у међународном, и у националном праву уређује систем забрана овог понашања. Као тортура (мучење) сматра се предузимање таквих аката:

1. који су предузети према другом лицу намерно (дакле са умишљајем),
2. којима се наноси бол или теже физичке или менталне патње,
3. који се предузимају у циљу добијања од њега или трећег лица обавештења или признања или његовог кажњавања за дело које је то или треће лице извршило или за чије извршење је осумњичен,
4. којима се врши застрашивање тог лица,
5. којим се врши притисак на друго лице и
6. којим се врши застрашивање или вршење притиска на треће лице из било ког разлога заснованог на било ком облику дискриминације.

Да би наведени акти представљали тортуру као кажњиво дело, потребно је да тај бол или те патње наноси службено лице или друго лице које поступа у службеном својству или на његов подстицај или са његовим изричитим или прећутним пристанком.

Као тортура се не сматрају бол или патња који су резултат искључиво примене законитих санкција неодвојивих од тих санкција или које те санкције проузрокују (члан 1. Конвенције ОУН против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака).

Заштита достојанства људске личности и њене неповредивости је гарантована и бројним међународним актима и то:

1. чланом 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода³ (забрана мучења, нечовечног или понижавајућег поступања и кажњавања),
2. чланом 7. Међународног пакта о грађанским и политичким правима са факултативним протоколима,⁴
3. чланом 2. Конвенције о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих поступака и кажњавања са допунским протоколима⁵ и
4. чланом 1. Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака са опционим протоколом.⁶

² Службени гласник Републике Србије, број 98/2006.

³ Службени лист СЦГ – Међународни уговори, број 9/2003 и 5/2005.

⁴ Службени лист СФРЈ, број 7/71 и Службени лист СРЈ 4/2001.

⁵ Службени лист СЦГ – Међународни уговори, број 9/2003.

Конвенција Савета Европе о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих поступака и кажњавања из 1987. године са допунским протоколима⁷ посебно истиче обавезу држава потписница да „нико не сме бити подвртнут мучењу или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању (при чему сама Конвенција изричито ен одређује садржину наведених појмова) остављајући то на тумачење пракси појединих држава, односно Конвенцији ОУН.

Но, њен се огроман значај огледа у успостављању посебног наднационалног органа за превенцију тортуре (мучења) – Европског комитета за спречавање мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака који своју делатност у првом реду реализује кроз сталне или периодичне посете местима и лицима која су лишена слободе, те у испитивању њиховог стварног положаја у погледу поштовања слобода и права гарантованих међународним и европским стандардима како би се кроз савете, мишљења или упозорења у појединим државама подигао ниво заштите свих ухапшених, притворених или осуђених лица.

Тортура у кривичном праву Србије

Кривично дело „злостављање и мучење“ које је раније у нашем правном систему носило назив „злостава у служби“ заправо инкриминише тортуру и друге облике нехуманог, суровог или понижавајућег поступања.⁸ Ово дело је данас прописано у Кривичном законнику Републике Србије,⁹ у групи кривичних дела против основних слобода и права човека и грађана, у члану 137.

Појам и елементи кривичног дела злостављања и мучења

Кривично дело „злостављање и мучење“ које је раније у нашем правном систему носило назив „злостава у служби“ заправо инкриминише тортуру. Ово дело је данас прописано у Кривичном законнику Републике Србије,¹⁰ у групи кривичних дела против основних слобода и права човека и грађана, у члану 137. Оно се, према законском опису, састоји у злостављању другог или поступању на начин којим се вређа његово људско достојанство.

Овим се кривичним делом прописује кривична одговорност и казна за тортуру као највиши облик повреде и угрожавања људског достојанства од стране званичника власти.

⁶ Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, број 9/91 и 16/2005.

⁷ Службени лист СЦГ – Међународни уговори, број 9/2003.

⁸ Д. Јовашевић, Коментар Кривичног закона Републике Србије са судском праксом, Београд, 2003. године, стр. 134.

⁹ Службени гласник Републике Србије број 85/2005. Више: Д. Јовашевић, Кривични законик Републике Србије са уводним коментаром, Београд, 2007. године.

¹⁰ Д. Јовашевић, Кривично право, Посебни део, Београд, 2017. године, стр. 78-81.

Објект заштите код овог кривичног дела је достојанство људске личности које је зајемчено чланом 25. став 2. Устава Републике Србије.¹¹ Но, заштита достојанства људске личности и њене неповредивости је гарантована и бројним, напред наведеним, међународним актима.

Радња извршења кривичног дела злостављања и мучења се јавља у два облика. То су:¹²

1. злостављање и

2. поступање према другом лицу на начин којим се вређа људско достојанство.

Злостављање је делатност којом се другом лицу наноси физички или психички бол, патња, нелагодност или страх већег интензитета, али која нема карактер обичне лаке телесне повреде (шамарање, штипање, вучење за косу, нос или уши, излагање топлоти, хладноћи, јакој светлости или буци).

Но, радња извршења је и свако друго поступање према другом лицу које је подобно или довољно да повреди његово људско достојанство (овде се ради о последичној диспозицији). Повреда људског достојанства се оцењује на основу објективног критеријума, а не на основу субјективног осећања пасивног субјекта.

Извршилац дела може да буде свако лице, а у погледу кривице потребан је умишљај.

За ово је дело прописана релативно блага казна затвора до једне године.

Из законског описа основног облика кривичног дела злостављање у мучење прозилази да се његова природа, садржина и карактер у већој мери подударају са раније постојећим делом под називом „злостава у служби“. То значи да се оно разликује од интерпретације појма и садржине „тортуре“ у међународном кривичном праву. Но, овако схваћена тортура је заправо прописана као први квалификовани облик овог кривичног дела који је предвиђен у члану 137. став 2. Кривичног законика.¹³

Тежи облици кривичног дела

Кривично дело злостављања и мучења из члана 137. Кривичног законика има два тежа, квалификована облика испољавања.¹⁴

Први тежи облик дела

Први тежи облик овог дела се састоји у доношењу великог бола или велике патње другом лицу употребом силе, претње или на други недозвољени начин са циљем да се од њега или трећег лица добије признање, исказ или друго обавештење или да се он или треће лице застраши или незаконито казни или се то учини из неке друге побуде засно-

¹¹ Службени гласник Републике Србије број 98/2006.

¹² Д. Јовашевић, Љ. Митровић, В. Икановић, Кривично право Републике Српске, Посебни део, Бања Лука, 2017. године, стр. 187.

¹³ И. Симић, А. Трешњев, Кривични законик са краћим коментаром, Београд, 2010. године, стр. 112.

¹⁴ Ђ. Ђорђевић, Кривично право, Посебни део, Београд, 2010. године, стр. 45.

ване на било ком облику дискриминације. Овим су, заправо, делом обухваћени појам и садржина тортуре у смислу како је схватају релевантни међународни документи из ове области. За ово дело је у закону прописана казна затвора од шест месеци до пет година.

За постојање овог кривичног дела је потребно испуњење више квалификаторних околности. То су:

1. дело има тежу последицу у виду наношења великог бола или велике патње. Када су ове последице великог обима (дакле тешке) представља фактичко питање које судско веће процењује у конкретном случају),

2. радња извршења се састоји у примени силе, претње или другог недопуштеног начина и

3. радња извршења се предузима у одређеном циљу (намери да се од пасивног субјекта или трећег лица добије признање, исказ или друго обавештење или да се они незаконито казне или застраше) или ако је радња предузета из побуде која је заснована на било ком облику дискриминације.

Други тежи облик дела

Други тежи облик овог дела постоји ако је радњу извршења предузело службено лице у вршењу службе. Оно што карактерише већи степен опасности и тежине код овог облика дела јесу:

1. својство учиниоца дела – службено лице. Сам је Кривични законик у члану 112. став 3. одредио појам и врсте службених лица. То су:

а) лице које у државном органу врши службене дужности,

б) изабрано, именовано или постављено лице у државном органу, органу локалне самоуправе или лице које стално или повремено врши службене дужности или службене функције у тим органима,

в) лице у установи, предузећу или другом субјекту којем је поверено вршење јавних овлашћења, које одлучује о правима, обавезама или интересима физичких или правних лица или о јавном интересу,

г) лице коме је фактички поверено вршење појединих службених дужности или послова и

д) војно лице.

Дакле, овде се ради о делу са специјалним субјектом које може да изврши само лице које има одређено лично својство или однос и

2. начин предузимања радње – у вршењу службе. Овде се злоупотреба службене дужности, њено злонамерно, малициозно искоришћавање или прекорачење јављају као специфични начини остварења последице. То значи да се радња извршења предузима у току службене радње, у вези са њом или поводом исте, без обзира на временску или просторну повезаност.¹⁵

То су квалификаторне околности за које закон прописује казну затвора од три месеца до три године (ако службено лице учини основни облик дела), односно казну затвора од једне до осам година (ако службено лице учини први тежи облик дела).

¹⁵ Д. Јовашевић, Кривични законик Републике Србије са уводним коментаром, оп. цит. стр. 162-163.

Ово дело се до сада јављало у судској пракси у следећим случајевима:¹⁶ када милиционер оштећеног назива лоповом, псује му мајку и потом га удари,¹⁷ када оптужени као милиционери приликом легитимисања туку и вређају грађане називајући их шверцерима, поступајући према њима на начин којим се вређа људско достојанство,¹⁸ када је полицајац као службено лице приликом спровођења оштећеног, док су му руке биле везане на леђима, ударао у пределу стомака, леђа и грудног коша.¹⁹

Тортура у упоредном кривичном праву

У циљу ефикасније сагледавања кривичноправне заштите од тортуре (мучења) у кривичном законодавству Републике Србије потребно је да одређени простор укажемо и забрани тортуре у упоредном кривичном законодавству.

Тортура је у кривичном праву Босне и Херцеговине уређена прописима више закона.²⁰ Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине (КЗ ФБИХ)²¹ у групи кривичних дела против слобода и права човека и грађанина, у члану 182. прописује кривично дело „злостављање у вршењу службе“. Ово дело врши службено лице које у обављању службе другога злоставља, наноси му теже телесне или душевне патње, застрашује га или га вређа. За ово је дело прописана казна затвора од три месеца до пет година. Ово дело нема тежи, квалификовани облик.

Конститутивни елементи овог кривичног дела јесу следећи:

1. учинилац дела је само службено лице,
2. дело се врши у обављању службене дужности, а не и ван ње,
3. радња извршења је алтернативно одређена тако да се састоји у: а) злостављању другога, б) наношењу другоме теже (дакле не обичне, било какве) телесне или душевне патње, в) застрашивању другога у смислу изазивања осећања страха и личне несигурности и г) вређању другога – повреди његове части и угледа.

Ово кривично дело под истим називом, са истом садржином и карактеристикама бића и прописаном казном познаје у идентичном тексту и Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине (КЗ БД БИХ) у члану 178.²²

Кривични закон²³ из 2003. године у Републици Српској, у оквиру кривичних дела против слобода и права грађана, у члану 168. под називом „злостављање“ одређује кривично дело које се састоји у злостављању другог или проузроковању теже физичке или психичке патње другоме грубим понашањем.²⁴ Два су облика радње из-

¹⁶ Д. Јовашевић, Практикум за кривично право, Посебни део, Ниш, 2014. године, стр. 212-214.

¹⁷ Пресуда Окружног суда у Београду Кж. 82/92.

¹⁸ Пресуда Окружног суда у Београду Кж. 1064/94.

¹⁹ Пресуда Окружног суда у Београду Кж. 2608/2006.

²⁰ Б. Петровић, Д. Јовашевић, А. Ферхатовић, Кривично право 2, Сарајево, 2016. стр. 178.

²¹ Службене новине Федерације Босне и Херцеговине број: 36/2003, 37/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005 и 42/2010.

²² Службени гласник Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине број: 10/2003, 45/2004, 6/2005 и 21/2010.

²³ Службени гласник Републике Српске број: 49/2003, 108/2004, 37/2006, 70/2006, 73/2010, 1/2012 и 67/2013.

²⁴ Б. Петровић, Д. Јовашевић, А. Ферхатовић, Кривично право 2, Сарајево, 2016. године, стр. 318.

вршења овог дела. То су: 1. злостављање и 2. проузроковање теже, у већем степењу, у јачем обиму или дужем трајању (не било какве) физичке или психичке патње (боли, нелагодности, страха). Битно је да ову радњу може да предузме свако лице (које поступа са умишљајем) на посебан начин – грубим понашањем. За ово је дело прописана новчана казна или казна затвора до једне године.²⁵

Тежи облик овог дела²⁶ за који је прописана казна затвора до две године постоји ако се радња извршења предузима према одређеној врсти пасивног субјекта (оштећеног) – према детету или малолетном лицу. Дете је лице узраста до 14 година у време предузимања радње извршења кривичног дела, док је малолетник лице узраста од 14 до 18 година.

Из наведених решења видимо да ни у Босни и Херцеговини сва три кривична закона не уређују тортуру на идентичан начин па се уочавају разлике у: 1. облицима испољавања јер само Република Српска предвиђа поред основног и тежи облик дела, 2) својству учиниоца – службено лице у КЗ ФБИХ и КЗ БД БИХ, а свако лице у Републици Српској код основног дела, где се својство службеног лица тражи тек код тежег облика дела, 3. врстама радњи извршења које су опширније и разноврсније прописане у КЗ ФБИХ и КЗ БД БИХ, него што је то случај у Републици Српској и 4) у висини прописане казне за основно дело (која је знатно виша у КЗ ФБИХ и КЗ БД БИХ).

На сличан начин Кривични законик Грчке у члану 239. под називом: „Злоупотреба власти“ прописује казну затвора до једне године за лице – службеника у чију надлежност спада кривично гоњење и откривање кривичних дела које противправно употреби принудна средства да изнуди усмени или писмени исказ од окривљеног сведока или вештака.²⁷

И овде се као елементи кривичног дела тортуре јављају следећи:

1. својство учиниоца дела – државни службеник у чију надлежност спада кривично гоњење и откривање кривичних дела (полицајац или јавни тужилац),
2. радња извршења је употреба принудних средстава,
3. начин предузимања радње – противправно, противно правилима службе,
4. циљ предузимања радње – да изнуди усмени или писмени исказ од одређених, законом предвиђених лица, без обзира да ли је тај исказ у конкретном случају и изнуђен и
5. посебно својство оштећеног (пасивног субјекта) – својство окривљеног, сведока или вештака.

Кривични законик Немачке²⁸ у члану 223б. под називом: „Злостављање штићеника“ прописује казну затвора од шест месеци до пет година за мучење или сурово поступање учиниоца према лицу које је млађе од 18 година или болесном или слабом лицу или лицу које је без заштите или од стране учиниоца који је дужан да се стара о њему, да га чува или од лицу које је зависно од учиниоца дела у својству

²⁵ М. Когољ, Д. Јовашевић, Кривично право Републике Српске, Општи и посебни део, Бијељина, 2011. године, стр. 309-310.

²⁶ Д. Јовашевић, В. Икановић, Кривично право Републике Српске, Посебни део, Бања Лука, 2012. године, стр. 231.

²⁷ N. Lolis, G. Mangakis, Greek Penal Code, London, Maxwell, 1973. године, стр. 43.

²⁸ Кривични законик Немачке, (превод Д. Павловић), Београд, 1998. године, стр. 112.

стараоца или је препуштено његовој власти или је зависно од њега по основу службеног или радног односа.

Ово дело одређују следећи конститутивни елементи:

1. радња извршења је двојако алтернативно одређена као: а) мучење и б) сурово поступање,

2. својство оштећеног – малолетно, болесно или слабо лице, члан домаћинства учиниоца или лице које се налази у власти или је зависно од учиниоца по основу службеног или радног односа и

3. својство учиниоца дела који се налази у односу надређености према оштећеном по било ком основу.

Ако је услед предузете радње мучења или суровог поступања оштећени доведен у смртну опасност, опасност од наношења тешке телесне повреде или му је нанета знатна штета по физички или психички развој, тада постоји тежи облик овог кривичног дела за који је прописана казна затвора до једне до десет година.

„Злостављање“ је кривично дело које Кривични законик Руске федерације²⁹ предвиђа у члану 117. За ово је дело прописана казна затвора до три године. Дело се састоји у проузроковању физичких или психичких патњи другом лицу систематским наношењем удараца или другим насилним актима под условом да нису наступиле тешке или средње тешке штете по његово здравље.

1. радња извршења је одређена последичном диспозицијом, па се састоји у предузимању било које делатности која је довољна и подобна да проузрокује последицу у виду физичких или психичких патњи другом лицу,

2. начин предузимања радње – систематским наношењем удараца или другим насилним актима и

3. ово је дело супсидијарног карактера, па оно постоји само ако услед предузетих радњи извршења није наступила тешка повреда телесног или психичког интегритета оштећеног лица.

Закључак

Једно од најмаштовитијих, најдуговечнијих, најстаријих и најозбиљнији облика повреде или угрожавања људског достојанства, али и кршења основних људских права и слобода представља тортура и мучење са бројним облицима и видовима испољавања. Оно што је чини посебно опасном и тешком појавом јесте својство њеног учиниоца – то су лица која чине представнике државних органа (посебно органа кривичноправне репресије – полиција, тужилаштво, суд, затворска администрација). Мучење је посебно опасно када се врши према ухапшеним, притвореним или осуђеним лицима, далеко од очију опште и стручне јавности и било каквог облика контроле.

Некада је тортура била толерисана, па чак и широко примењивана и то од најстаријих писаних правних споменика, па све до 20. века. Тада се она јављала као

²⁹ А. И. Рапога, Г. А. Есаков, А. И. Чучаев, В. П. Степалин, Уголовное право России, Чати обшјаја и особенаја, Москва, 2007. године, стр. 222-223.

„легално и легитимно“ средство кажњавања – као облик телесне казне. Но, у савремено доба, јављају се идеје да ова појава забрани или ограничи. Томе је у великој мери допринела широко распрострањена свест међународне заједнице која је у нису релевантних међународних докумената универзалног (донетих у оквиру ОУН) и регионалног карактера (донетих у оквиру Савета Европе) забранила мучење, тортуру и друге облике суровог, нечовечног, понижавајућег поступања или кажњавања предвиђајући бројне превентивне мере (опште и посебне превенције), као и контролне механизме надзора националних законодавстава, односно њихових државних органа у поступању са посебно осетљивом категоријом лица „у државној власти“.

Заштита достојанства људске личности и њене неповредивости је гарантована, односно тортура (мучење) је забрањено бројним међународним актима као што су: члан 1. Конвенције ОУН против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака, члан 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, члан 7. Међународног пакта о грађанским и политичким правима са факултативним протоколима, члан 2. Конвенције о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих поступака и кажњавања са допунским протоколима и члан 1. Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака са опционим протоколом. Све ове конвенције је потписала и ратификовала и наша земља чиме је преузела обавезу да њене стандарде имплементира у националном законодавству. Но, тешко је рећи да су сви ови стандарди и потпуно у сваком случају и испоштовани од стране надлежних државних органа.

На сличан начин и Устав Републике Србије из 2006. године зајемчује достојанство људске личности у члану 25. став 2.

Но, правна заштита достојанства људске личности и њене неповредивости је у потпуности обезбеђена тек одредбама кривичног законодавства које њену повреду или угрожавање сматрају повредом основних људских права и слобода – као кривично дело под разним називима: „злостављање, мучење, злостава у служби, злостављање штићеника, злоупотреба власти“, у различитим облицима и видовима испољавања са различитим карактеристикама бића кривичног дела прописују различите казне, у првом реду, казне затвора. Слична је ситуација и у Републици Србији која за најтежи облик кривичног дела злостављања и мучења прописује чак казну затвора до осам година, док Кривични законик Немачке прописује казну до десет година затвора за најтеже дело ове врсте.

Литература

[1] Д. Јовашевић, *Лексикон кривичног права*, Београд, 2011. године, стр. 717.

[2] Службени гласник Републике Србије, број 98/2006.

[3] Службени лист СЦГ – Међународни уговори, број 9/2003 и 5/2005.

[4] Службени лист СФРЈ, број 7/71 и Службени лист СРЈ 4/2001.

[5] Службени лист СЦГ – Међународни уговори, број 9/2003.

[6] Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, број 9/91 и 16/2005.

[7] Службени лист СЦГ – Међународни уговори, број 9/2003.

[8] Д. Јовашевић, *Коментар Кривичног закона Републике Србије са судском праксом*, Београд, 2003. године, стр. 134.

[9] Службени гласник Републике Србије, број 85/2005.

[10] Д. Јовашевић, *Кривични законик Републике Србије са уводним коментаром*, Београд, 2007. године.

[11] Д. Јовашевић, *Кривично право, Посебни део*, Београд, 2017, стр. 78–81.

[12] Д. Јовашевић, Љ. Митровић, В. Икановић, *Кривично право Републике Српске, Посебни део*, Бања Лука, 2017, стр. 187.

[13] И. Симић, А. Трешњев, *Кривични законик са краћим коментаром*, Београд, 2010, стр. 112.

[14] Ђ. Ђорђевић, *Кривично право, Посебни део*, Београд, 2010. године, стр. 45.

[15] Д. Јовашевић, *Практикум за кривично право, Посебни део*, Ниш, 2014.

[16] Б. Петровић, Д. Јовашевић, А. Ферхатовић, *Кривично право 2*, Сарајево, 2016. стр. 178.

[17] Службене новине Федерације Босне и Херцеговине, број: 36/2003, 37/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005 и 42/2010.

[18] Службени гласник Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, број: 10/2003, 45/2004, 6/2005 и 21/2010.

[19] Службени гласник Републике Српске, број: 49/2003, 108/2004, 37/2006, 70/2006, 73/2010, 1/2012 и 67/2013.

[20] М. Кокољ, Д. Јовашевић, *Кривично право Републике Српске, Општи и посебни део*, Бијељина, 2011, стр. 309–310.

[21] Д. Јовашевић, В. Икановић, *Кривично право Републике Српске, Посебни део*, Бања Лука, 2012.

[22] N. Lolis, G. Mangakis, *Greek Penal Code*, London, Maxwell, 1973, str. 43.

[23] Кривични законик Немачке, (превод Д. Павловић), Београд, 1998, стр. 112.

[24] А. И. Рарога, Г. А. Есаков, А. И. Чучаев, В. П. Степалин, *Уголовное право России, Чати обшјаја и особенаја*, Москва, 2007.